

ELS ORÍGENS DE LA INSTITUCIÓ D'HEREU A CATALUNYA: VERS UNA
INTERPRETACIÓ CONTEXTUAL.

Ignasi TERRADAS SABORIT

Institut Català d'Antropologia
Universitat de Barcelona.

Introducció. (1)

El propòsit d'aquest article és d'interpretar la institució d'hereu a l'Alta Edat Mitjana dins del context de l'economia política de l'època. Es a dir, en relació al tipus de propietat i renda, la integració política de les diferents formes de producció i consum del treball, i de la circulació en general.

L'explicació que intento buscar es de caràcter teòric. No és basada en la inducció més o menys generalitzadora que acostuma emprar gran part de la historiografia alto-medieval catalana sinó que intento argumentar a partir de la compatibilitat o utilitat de qualsevol qüestió dins la totalitat social. Per tant, el punt de partença és la discussió dels arguments que la pròpia historiografia ha generat. Encara que una interpretació primària ajudaria probablement a la formulació teòrica, aquesta no és possible pel nivell d'explicació que ara interessa. Intento formular una interpretació contextual que parli del significat de l'hereu en relació a l'economia i la política d'una època determinada, segons el criteri de compatibilitat i utilitat d'aquesta institució de cara a diversos interessos socials. Si estudiés la institució d'hereu de forma documental primària, la interpretació contextual que hom podria fer seria pobríssima. La institució d'hereu tal com es presenta en testaments, capítols, plets, etc. té molt poc context a nivell de l'economia política (a part del problema de l'escassetat de tals documents per l'Alta Edat Mitjana).

D'altra banda el mètode historiogràfic inductiu -especialment per l'Alta Edat Mitjana- té un defecte molt important i és el de les generalitzacions que s'han de fer obligatòriament sobre un material pobríssim. Aquestes generalitzacions basades en una inducció limitadíssima són inclús difícils de deslligar d'especulacions o prejudicis convencionals que es presenten com a fruit d'una recerca empírica. Així, per exemple, crec que la

interpretació "indigenista" de la història dels inicis medievals -que discutirè més endavant- pateix d'aquest defecte: la seva font empírica es massa dubtosa com per a elevar las generalitzacions que hom en desprèn a la categoria d'argument teòricament vàlid.

Per altra part hi ha la qüestió del parentiu. Aquesta no és només una "qüestió de família" que es deixa als psicòlegs, antropòlegs, juristes i en altre sentit als demògrafs, d'acord amb una "especialització" malentesa. El parentiu, o millor dit, el que ens veiem forçats a anomenar "parentiu" és una relació social incrustada en tots els aspectes i nivells de qualsevol societat, malgrat les representacions restringides, separades, que hom en fa.

El fet de la marginació del parentiu en les discussions sobre desenvolupament de la societat política i sobre les transformacions socials en general, prové dels plantejaments de l'Economia Política des dels seus començaments fins el període clàssic. Aquests, malgrat algunes excepcions (2) dirigiren la problemàtica de l'estructuració de les relacions socials cap a la formació de classes socials d'acord amb la distribució o retribució de la producció organitzada en unitats independents de les relacions de parentiu. Fins a l'aparició d'una part de l'obra de Morgan -que potser no ha estat prou assimilada- no es va relacionar directament i explícita l'evolució dels sistemes socials i econòmics, la formació de classes socials i les transformacions en les relacions de parentiu. Al meu entendre, Morgan presenta les bases per a estudiar les relacions de parentiu com a relacions polítiques i econòmiques, estiguin o no mediatitzades per altres relacions.

Per a Morgan (3) el canvi més pregon de l'evolució social està constituït pel pas d'un sistema social, on sembla que el parentiu constitueix la mateixa estructura política i econòmica d'una manera difosa, a un altre on sembla que el parentiu queda reduït a una funció mediatitzadora o mediatitzada per altres relacions socials, que són anomenades distintivament "econòmiques", "polítiques", "jurídiques", ètcetera. Morgan connec-

ta aquesta transformació amb l'heretament de propietats. Morgan relaciona aquesta diferència amb aspectes terminològics del parentiu, prenent com a punt de referència la mateixa societat occidental. Pel que aquí interessa, deixaré de banda l'aspecte terminològic del parentiu i consideraré només el fet d'un canvi en les relacions de parentiu d'acord amb l'heretament de la propietat privada. Cal tenir en compte que la consideració estrictament terminològica tendeix a interpretar el parentiu segons el paper que aquest té en societats de formació recent. En altres, en trobar-se precisament amb un caràcter difós el que anomenem "parentiu", no s'hi troba aquesta forma restringida de relació social. Aquesta reducció té relació, per a Morgan, amb la transmissió de la propietat privada. Això és el que importa.

L'emergència d'unes relacions de "parentiu", és a dir d'un conjunt de relacions socials de camp restringit i diferenciat, a partir d'una situació anterior molt més indiferenciada, crea una contradicció quan apareix la transmissió de la propietat privada. Se'ns vol representar que l'aparició d'una esfera de parentiu, diferenciada i amb poder excoent, implica una distanciació de les relacions polítiques i econòmiques de la totalitat social (el parentiu es representa despolititzat). Aquesta distanciació ha estat acceptada per la majoria d'estudis d'Antropologia Social que contraposen les societats primitives, on el "parentiu" estaria molt més lligat amb la política, l'economia, el ritual, etc., a les societats "modernes", on el parentiu restaria més aviat distanciat, instituït per ell mateix, en relació a altres nivells de la societat.

Witold Kula (4) ha criticat definitivament aquesta concepció, i ha demostrat que si en la nostra societat l'economia, la política, el parentiu, etc., prenen un caire autònom, institucionalitzat i funcional, es deu a què l'anàlisi es fa sota un prisma liberal que justifica l'ordre social per la despolitització de l'economia. D'aquesta manera critica concretament a Godelier, afirmant que tant en les societats primitives com en les capitalistes no hi ha separació entre economia i política. Ara bé, Kula hauria pogut reforçar la seva crítica si hagués tingut en compte l'altre posat de la contradicció de Morgan.

Precisament l'emergència del "parentiu instituït", l'aparent reducció política i econòmica del parentiu, té lloc quan ha de realitzar una tasca política per excel·lència: la transmissió de la propietat privada. Per això, al·legar que el parentiu es despolititza i que es redueix davant la mediatització d'altres institucions polítiques precisament quan comença a realitzar la tasca essencial de la reproducció de tot un ordre social, mitjançant l'heretament, és un contrasentit.

Tots els esforços de l'Antropologia Social (5) només han ressaltat la politització del parentiu a les societats primitives. I el que Kula diu per a l'economia, és també vàlid per al parentiu: s'ha de deixar de considerar el parentiu de las societats no primitives com a funcionalment instituït per tasques més aviat addicionals, i en tot cas condicionals, a l'ordre social. S'ha d'analitzar el parentiu englobat en la totalitat social i de cap manera eliminar-ne la politització quan, justament, la seva transformació original és bàsicament política.

Cal advertir però que hi ha diferències fonamentals entre l'estructura del parentiu en diferents sistemes econòmics i socials. Així, per exemple, el paper de la família davant l'heretament, davant la violència física o psíquica relacionada amb la internalització de l'ordre social, davant els processos demogràfics i de mobilitat en general, etc., varia segons llocs, èpoques i classes socials.

Per això, al davant del parentiu en general, i de l'heretament en concret, ens trobem sovint amb casos de polisèmia social: un mateix costum podrà tenir diferents significats per a diferents llocs, èpoques i grups o classes socials, sense cap variació formal.

En conjunt vull dir que l'existència d'un "parentiu instituït" és un fenomen polític i econòmic lligat a la totalitat social i, per tant, no és instituït, diferenciat. Si ni tan sols és diferenciat en la nostra societat, no té cap sentit el parlar de "parentiu" en les primitives, on encara menys llurs ideologies no solen representar-lo separat i instituït per ell sol.

Els orígens del parentiu de forma "instituída" i els precedents de la societat catalana medieval.

El parentiu català no presenta en principi cap variant de la nomenclatura llatina en la que s'inscriu (6). Ara bé, si fins fa poc es considerava que l'estructura social desenvolupada a partir de l'Alta Edat Mitjana en el món llatí tenia només relació amb la societat romana i les seves transformacions posteriors, cada vegada més es revifen interpretacions indigenistes, continuïstes i teleològiques. Es a dir, interpretacions on, fins i tot amb més convenciment aparent que en historiografies romàniques, es dóna gran relleu a una possible persistència de trets pre-romans com a constitutius de la futura "nacionalitat catalana". Paradoxalment inclús, s'interpreta que un mateix ordre social remot dóna origen a petites propietats alodials hereditàries i, ensems, a pràctiques que hom qualifica de "comunalistes" o "col·lectivistes". S'hi combinen "renovacions de la gran família tribal" amb "petits propietaris indígenes"; es creu que la societat que es desenvolupa a partir del domini carolingi, al segle VIII, té més relació amb trets indígenes, ibèrics, més o menys transformats que amb restes, també més o menys transformats, de la cultura romana. Així el pes romà-franc cedeix més al pes íber-got (7). Això a nivell de parentiu implicaria que l'èmfasi patrifocal de la família medieval vindria donat més, potser, per persistències indoeuropees que per la potestas romana o per transformacions noves. Cal tenir en compte que el parentiu indoeuropeu es basava en famílies extenses patrilineals (8) i només fluctuacions polític-demogràfiques expliquen, ara per ara, un canvi en la residència que donés lloc a un parentiu més bilateral.

Així doncs, la família pairal (9), si el parentiu hagués de seguir les hipòtesis de Salrach i Bonnassié (10), seria una transformació d'arrels indoeuropees o ibero-godes més que no pas una continuació de la família romana centrada en la villa, o bé una nova transformació. Sigui com sigui, tampoc no sabem res de la unigenitura i de la impartibilitat de l'heretament en l'estructura agrària d'aquesta època. Però el que sí es cert és que els orígens de la família pairal, tal com es coneixerà a partir dels segles XIII-XIV, ha de datar-se com a més tard els segles IX i X (11). Els orígens d'aquesta família pairal de mar-

cat caràcter bilateral, però també patrifocal, estan lligats a una transformació política que tractarem d'esbrinar.

Abans cal veure l'estructura bàsica del parentiu romà fonamentat en la diferència entre relacions agnàtiques i cognàtiques. Segons Bullough (12), i d'acord amb el testimoni del llatí clàssic, per a la societat romana el grup agnàtic era aquell que es trobava directament subordinat a la patria potestas. El grup cognàtic estava format pels altres parents relacionats amb el pater familias tant per afinitat com per consanguinitat i que no formaven ja part del grup agnàtic. Aquest darrer s'entroncava sempre només amb avantpassats patrilineals. Aquesta divisió clara entre agnàtics i cognàtics, tot i emprant els mateixos termes esdevé confosa per a l'època medieval (13). Així cognàtic s'utilitzà indiferentment per a designar descendències d'un avantpassat masculí (agnatio) com per designar parents materns en contraposició als paterns que aleshores se'ls anomena agnàtics.

És a dir que malgrat el desenvolupament de l'estil pairal de família, els trets romans que definien aquesta família des del punt de vista patrifocal es troben confusos. O sigui que la referència agnàtica medieval no existeix en relació a la del món romà. Segons el mateix Bullough, en els decrets imperials del segle XIV agnatio significa família en el sentit d'una llar i també s'utilitza en parlar de la família d'un esclau. La confusió era tal que en les terres de domini carolingi cognatio significava la descendència per línia directa d'un varó, o sigui l'antiga agnatio. Per altra part cognatus i cognata va passar a designar el germà i la germana polítics (14).

El que es tracta d'emfasitzar és que el parentiu, tant el romà, com el pre-romà, és políticament insuficient i incompatible amb l'estructura de parentiu que es desenvoluparà durant el domini carolingi. Així els nous grups o unitats de parentiu, les famílies pairals, no es definiran en relació a grups agnàtics clàssics, ni tampoc en relació a grups patrilineals (les condicions polítiques dels quals contradirien l'ordre medieval) sinó que estaran relacionats al meu entendre amb una nova formació política i econòmica.

Evidentment, la "romanització", com altres processos d'implantació dels imperis clàssics, no deuria transformar massa l'estructura política local i, per tant, les formes de parentiu romanes se superposaren durant un temps a les formes "indígenes". De fet aquesta articulació formal era necessària per a uns imperis, com els antics, per als que el seu ordre social centralitzat era molt més necessari per al comerç que per a la producció. Per això, les unitats de producció podien ésser polititzades tant d'acord amb l'ordre romà com amb altres, sempre que s'articulessin formalment amb l'ordre social de l'imperi. La pax romana no significava un ordre social romà totalitari o en vies de penetració, sino una superestructura (en aquest sentit hi trobo adient la utilització d'aquest concepte) sobre altres estructures polítiques, la qual és restringida a la protecció comercial, a excepció dels llocs on la producció estava "romanitzada" (i.e. on el procés del treball es basava en l'explotació de les villa amb esclaus o servents).

Això donaria un argument, en part, a favor de l'origen de la família pairal d'acord amb els presupòsits de la història catalana abans esmentada, latent en les èpoques romanes o/i godes. El problema seria, doncs, o bé de com es forma la família pairal a partir dels grups agnàtics romans, o bé a partir de les famílies patrilineals esteses íberes o indoeuropees. La discussió de la institució d'hereu donarà al meu entendre una crítica més definida a aquesta concepció.

Maine (15) deia que la primogenitura en l'Alta Edat Mitjana només es podia basar en el dret romà de les províncies o en els "costums arcaics dels bàrbars", però que, de fet, ni els uns ni els altres no donaven prelación a la primogenitura. Maine explica el desenvolupament de la primogenitura en l'ordre feudal primitiu pel fet que, en transformar-se el benefici en un feu hereditari, aleshores el càrrec polític se succeï per primogenitura ja que el fill més gran estava més familiaritzat amb la gestió, d'una part, i per l'altra personalitzava l'autoritat del feu, i la disciplinava en no compartir-la. Encara que aquesta explicació de la primogenitura només és de cara a la noblesa, Maine assegura immediatament que la "primogenitura esde-

vingué un costum a Europa, molt més a través de la forma en què es va popularitzar entre els possessors del domini útil (tenants) que no a través dels del domini jurisdiccional". El que deia Maine, per una banda recolzaria les tesis més indigenistes -com la de Salrach- en afirmar que la primogenitura s'imposava perquè la societat europea retrocedia durant la dissolució de l'Imperi Carolingi. Però si bé Maine diu que "les formes socials primerenques del període feudal no es diferencien gaire de les associacions de civilitzacions primitives", també assenyala a continuació que el feudalisme es desenvolupa en base al contracte social i que això el diferencia de societats primitives. Maine considera que els lligams contractuals del feudalisme són més durables i més variats que els de les societats pre-clàssiques, així com de les pre-feudals. O sigui que precisament la uniformitat pertany a les societats de status on hi ha contractes expressos i estipulats. Aleshores la primogenitura feudal, en la conclusió de Maine, seria no tant una persistència pre-romana (encara que contradictòriament l'accepta) com un tret del nou règim contractual.

Així crec que Maine, encara que no ho discuteix explícitament, ja planteja la contradicció que hi ha en considerar el parentiu indo-europeu, que per ell mateix defineix tota una estructura política, com a originador del parentiu medieval que justament contrasta amb l'anterior per la seva insuficiència com a definidor de tot un ordre social.

Es a dir, a partir de l'època carolíngia, ens trobem amb l'emergència del "parentiu instituït" que, per tant, obeeix a un canvi relacionat amb la transmissió de la propietat. Així seria un error radicar els orígens d'aquest parentiu instituït en formes on precisament ni aquest apareix instituït i separat, ni la transmissió de la propietat no hi determina aquesta "separació" o forma "instituïda".

El meu parer és el d'admetre una ruptura, una transformació considerable que fa inviable la continuïtat del parentiu pre-carolíngi, almenys a Catalunya. Malgrat que Salrach posa en evidència algunes restes de continuïsmes culturals indígenes o got per a l'Alta Edat Mitjana (16), crec que hi ha raons suficients

per a poder parlar de tota una societat, una economia i una política diferents a partir del segle VIII. Aquesta transformació tindria relació amb la forma en què durant el domini carolingi, i la seva crisi, es desenvolupa una estructura agrària específica; i és en aquesta en la que la institució d'hereu té sentit. Així, doncs, deixem apart tant el continuïsmes romà, que redueix casos com el pairal a l'agnaticisme, com el continuïsmes "godo - indígena" que Salrach emfasitza. Aquest atribuiria l'origen de la família pairal a una remodelació de la família estesa patri-lineal.

I ara tornem a Morgan. Si a Catalunya el parentiu instituït no es desenvolupa ni a partir del pre-romà, resta clar que hi ha quelcom que determina l'heretament de la propietat i que té relació amb un desenvolupament "instituït" del parentiu. Si el parentiu té una missió política en relació a la propietat, cal veure com es forma una estructura de la propietat a partir del domini carolingi.

Els precedents visigòtics parlen d'una normativa de família nuclear, encara que per això les fonts són purament jurídiques (17). Ara bé, King destaca el fet que la jurisdicció visigòtica preveia certa mobilitat social malgrat divisions de status força rígides (18). En aquest sentit la dominació islàmica també permet una mobilitat social considerable, incloent-hi, l'emergència de petites propietats (19). Aquestes impliquen des de ben aviat l'eficiència d'un mínim de centralització que comença amb l'imperi romà i continua amb els visigots, àrabs i carolingis, per a transformar-se en aquesta última fase dins d'un nou sistema social. De fet el que assenyala l'existència de la petita propietat és justament la formació d'una superestructura que la vetlla, més que la persistència d'una estructura indígena que la contradia. Miquel Tammaradell (20) destaca per a l'època romana el desenvolupament de petites propietats que equipara a cases de pagès posteriors. Salrach parla d'aquesta situació per a les èpoques visigòtica, islàmica i carolingia, i el mateix fa Manuel Riu (21).

La centralització política que proporcionaren els imperis prometia una protecció de les propietats civils (tant de les

grans com de les petites). Mentre que la rompuda d'aquesta centralització -la crisi de la dominació franca a Catalunya- posa -va la propietat "civil" més a la mercé de les propietats "polítiques" o "jurisdiccionals". És a dir, que la propietat privada podia emergir en la mesura en què hi havia una superestructura política que la protegia. En desaparèixer aquesta, la fragmentació política resultant tendia a apropiarse dels drets privats, confonent-se amb els públics (feudalisme estricte). Ara bé, a Catalunya, durant l'època feudal sempre hi hagué un nivell públic-jurisdiccional que mantingué i protegí alguns drets privats útils i alodials.

L'emergència de la propietat ja en època romana vol dir, doncs, que es comença a separar el "públic" del "privat", se centralitza i es mediatitza aquesta separació. Això defineix una societat com a societat política i ens fa trobar un nou tipus d'ordre social. És a dir que, en termes de les relacions de parentiu, s'ha de dir que la residència neolocal de famílies nuclears era coneguda durant les dominacions romana, visigòtica i durant l'efímera presència islàmica a la Catalunya Vella. Encara que no podem conèixer estadísticament la importància d'aquest fenomen, sembla raonable suposar que la neolocalitat aparellada a famílies nuclears fou proporcional a la capacitat de protecció exercida pels diferents imperis i a la tributació de les mateixes propietats. Manuel Riu i Josep Mª Salrach (22) evidencien la relació entre formació de petites propietats i règims fiscals visigots, àrabs i també carolingis.

Per tant, si bé el parentiu de tipus "pairal" sembla un fenomen nou que té relació amb l'estructura agrària resultant de la dominació carolingia-comtal, la residència lligada a processos de mobilitat geogràfica i social, la neolocalitat, sí que es pot considerar un fenomen persistent. Això, sense oblidar que la residència sense el parentiu, políticament no pot dir gaire gran cosa.

King assenyala, a més, que durant l'època visigoda els grups agnàtics i la patria potestas de l'època romana s'anaren dissolvent, sobretot en termes de major bilateralitat i neolocalitat.

En conjunt s'ha de dir que, a partir de l'època romana, sorgeixen tendències neolocals i nuclears que no tenen res a veure ni amb grups agnaticis ni amb grups patrilineals pre-romans. Probablement es produí un moviment espontani durant el Baix Imperi i les dominacions visigòtica i islàmica. En aquest, la població ja va assajar migracions i partiments que proliferarien posteriorment en l'època carolíngia: però amb una estructura política per aquesta última, que resultarà més definida i definitiva i que constituirà l'ordre social medieval català.

Aquí crec que, com a mínim, convé qualificar d'exagerada la consideració de les primitives famílies pairals com a grups agnaticis (23), tendència present en gran part de la historiografia alemanya i francesa. Cal no confondre prelacions masculines, patrifocalitats, primogenitures i patrilocalitats amb agnatisme. Així, la interpretació de King sobre l'època visigoda em sembla més afortunada que no pas la de Ruiz Domènec. El "caràcter agnàtic" és una consideració idealista: o hi han grups agnaticis o es tracte d'altres tipus de parentiu. Crec que l'atribució agnàtica a les famílies feudals constitueix un error considerable d'anàlisi política. Tampoc, com fa Ruiz Domènec no es pot parlar de llinatges, en la família pairal. La societat de llinatges té un significat precís i implica que, per sobre de l'estructura política de les relacions, entre llinatges no n'hi ha d'altra, a menys que es tracti d'una qüestió exacta d'articulació, i encara així sumament discutible.

Dit breument, la tendència d'alguns investigadors a aplicar termes i conceptes de societats primitives en la societat feudal desvirtua tant les unes com les altres i crea moltes confusions.

Els moviments socials que tenen lloc durant l'època carolíngia com la revolta de 826-827, i que la historiografia ha interpretat com a persistències visigòtiques o islàmiques (24), s'haurien d'interpretar no com a reivindicacions d'aquests règims polítics com a tals, sinó com a reivindicacions de capacitats de maniobra més amples sota aquests règims, en termes d'utilització de recursos i de mobilitat en general.

La revolta "d'Aissó i Guillemó", de 826-827, tal com ho afirma Salrach, si estigué lligada en part a una possible restauració àrab ho fou d'acord amb la dominació carolíngia, però els objectius eren independents, aparentment indígenes. Tampoc no es pot interpretar aquesta revolta com un conflicte dins la noblesa catalano-septimana. Salrach demostra que qualsevol d'aquestes faccions hauria estat massa compromesa amb el domini carolíngi, que per aquests moments encara les protegia, i que, per tant, la revolta obeïa a grups per als quals el domini franc significava irremissiblement la pèrdua d'antigues possibilitats econòmiques i polítiques.

Les revoltes es perllongaren fins 878. Salrach les atribueix al'oposició del poder jurisdiccional delegat envers l'autoritat central que "preparaven al país en el camí cap a la independència". D'altra banda, paral·lelament a l'enfortiment dels poders locals, la monarquia entrà en una llarga crisi d'autoritat que perdurà fins al segle XI. De fet els Berà, protagonistes de la revolta de 826-827 s'entronquen a mitjan segle IX a les cases comtals d'Empúries i Cerdanya i a les vascomtals de Narbona i Roselló.

Pel 884 hom executà Bernat de Septimània, marquès de la Marca Hispànica i comte de Barcelona, com a conseqüència d'un conflicte amb el poder central. Això va donar lloc als llinatges indígenes dels Berà, Sunifred i Sunyer, la qual cosa a la llarga enfortiria el desmembrament polític de Catalunya de l'imperi franc. Això fou possible gràcies a una contradicció que Salrach revela: per una part, la petita noblesa, de llinatge indígena, oscil·lava entre la protecció imperial enfront del marquès i el recolzament de les reivindicacions "indígenes". Però quan el marquès de la Gòtia s'enfrontà amb la monarquia, la petita noblesa i els llinatges indígenes, adquiriren més poder delegat que fou definitiu per a llur secessió de l'imperi franc.

Els francs havien entrat a Catalunya l'any 778, després d'uns seixanta anys de dominació islàmica. La historiografia d'aquesta època, després de la tòpica interpretació romàntica,

ha passat per interpretacions obligades de nacionalisme, monarquisme primerenc, positivisme (25) i, recentment, trobem en l'obra de Bonnassie un esforç de recerca més sistemàtica i més centrada en hipòtesis comuns a les investigacions històriques actuals de temes econòmics i socials.

Economia política de l'ordre medieval i primogenitura amb heretament impartible: la institució d'hereu.

La dominació carolíngia va desenvolupar un sistema de tenència de terres que, en principi, no fou exclusiu. Per una part, les petites propietats de l'època islàmica tendiren a esborrar-se davant els establiments, aprisions, d'extensions considerables. Per altra part, també es mantingué una fracció de propietat alodial i a més tingué lloc una colonització espontània que va procedir una posterior formalització jurídica de la mateixa amb les conseqüents tensions i conflictes.

El desenvolupament de la propietat alodial i dels creixents drets de domini útil depenien, en principi, del desenvolupament fiscal i de la protecció jurídica i militar dels imperis. Això, independentment del tipus d'heretament. Ara bé, en entrar en crisi la protecció imperial (i el seu sistema fiscal) aleshores aquests tipus de propietat i usdefruit quedaren deseparats davant les apropiacions més o menys lligades al poder comtal i monàstic. Vull plantejar llavors la institució d'hereu com un nou tipus de protecció política al desenvolupament i transmissió de la propietat (i a la diferenciació social que comporta) més localitzada que la protecció superestructural dels anteriors imperis: implicant, per tant, una força política considerable del parentiu instituït a l'entorn de l'explotació agrària. I, en sèms, la institució d'hereu representarà, en virtut del seu caràcter polític localitzat, una integració política nova per a la pagesia en general.

Sumariàment, intento plantejar la difusió de la institució d'hereu de la següent manera: probablement l'heretament impartible ja existia per la transmissió de possessions alodials (sense saber-ne la proporció) en les èpoques romana, visigòtica i islàmica. Ara bé, són els interessos senyorívols desenvolupats a

partir dels avatars del domini carolingi els que difonen i normalitzen la institució d'hereu. És a dir, que una estructura familiar que podia ja existir per motius propis, pren massivament un significat polític diferent i relacionat amb un nou tipus d'estructura senyorial.

La transformació de l'antiga organització política local tindria relació amb successives, anomenades, "re poblacions" que no serien més que migracions combinades amb la destrucció de l'ordre pre-romà i pre-carolingi de fixació de residència (famílies patrilineals esteses) i l'interès que el nou ordre polític -el del domini a través d'aprisions- tenia a desenvolupar-se i administrar aquestes transformacions demogràfiques. Tota la població de la Catalunya interior, dels altiplans, es veié en primer lloc afectada pel nou ordre polític. En aquest sentit, i d'acord amb Salrach, sorgí la necessitat d'arrelar els pagesos a la terra. Es a dir de lligar políticament i residencial una població que justament s'havia desfet dels seus lligams polítics immediats degut a l'acció dels imperis. Els comtats, si bé en un principi alliberaren les famílies dels seus grups de parentiu que ensems els integraven políticament, van haver de desenvolupar un nou tipus de lligam equivalent per a arrelar aquestes famílies. En principi semblava que només existien dues possibilitats: o reforçar les autoritats dels llinatges patrilineals antics (Salrach es decanta per aquesta banda), o bé instal·lar autoritats sub-delegades als comites i delegats directes de la monarquia. De fet el problema no era tant de la monarquia com dels mateixos comtes, nobles i senyors eclesiàstics.

No es podia de cap manera revifar una estructura patrilineal, estrictament parlant, ja que estaria en contradicció amb l'alliberament de famílies nuclears i neolocal justament d'un ordre no "instituit" de parentiu. Aquest alliberament era la base de l'estructura agrària i fiscal que l'ordre carolingi i comtal desenvolupava a Catalunya.

Tampoc no es podia desenvolupar una xarxa administrativa suplementària ja que hauria aguditzat els problemes de secessió

Precisament l'ordre comtal no podia caure en el mateix defecte que l'havia alliberat de l'imperi franc. Una xarxa d'estil "sà-trapa" hauria afeblit el poder comtal com a descentralització relativa i estancada del domini franc.

Així, al meu entendre, només quedava una solució. Aquesta consistia a concedir un poder polític als possessors de dominis al·lodials i útils en general, però que aquest no representés la destrucció de la formació de famílies nuclears o compostes (no esteses) i la neolocalitat.

Es a dir, un poder polític que permetés el manteniment de propietats, apropiacions i usdefruits sense que tingués una capacitat de concentració que rivalitzés amb el poder polític jurisdiccional instituït. Em sembla que la unigenitura d'heretament impartible, la institució d'hereu respon a aquesta necessitat. I això fonamentalment per les següents raons: en principi, instituir un hereu -vist des del domini jurisdiccional, no des de l'útil (també ho consideraré en aquest nivell)- volia dir fixar una família a una peça de terra i obligar l'excedent d'aquesta llar a fixar-se en altres, totes depenents d'un poder jurisdiccional àvid de colonització per poder-ne obtenir rendes; a més, volia dir dotar aquestes famílies d'un poder polític de control dins d'elles mateixes i de la seva expansió en virtut de la impartibilitat de l'heretament (26). Aquest investia l'hereu d'un poder polític envers els seus, equivalent al del pater familias o del cap patrilineal, però sense perjudici de l'alliberament de noves unitats nuclears i neolocals, i sense perjudici tampoc del poder jurisdiccional superior, ja que per una part, la impartibilitat de l'heretament impossibilitava l'entancament de la colonització i, així, la relació terra/renda s'ampliava, sobretot tenint en compte el caràcter més extensiu que intensiu de la fiscalitat de l'època; i per l'altra, la unigenitura controlava i contribuïa a la fisió i inclús diferenciació entre parents, sense que el poder polític necessari per a realitzar això arribés a competir amb el jurisdiccional. Només al cap de força temps de concentració de patrimonis, i encara en situacions improbables de beneficis persistents, es podria arribar a aquesta competició.

La institució d'hereu no és que estigui lligada a l'existència necessària d'un procés de "re població" o "colonització". És evident que una historiografia tradicional ha exagerat potser massa els efectes devastadors de successives ocupacions del sol. Ara bé, aquests efectes no es poden reduir al no res. No sabem les proporcions. Però el que interessa a la institució d'hereu, estrictament, és l'existència d'un procés de diferenciació social al camp, independentment de si aquest depèn d'una repoblació o colonització o d'un creixement econòmic i demogràfic que, d'acord amb Archibald Lewis, és palés entre els segles VIII i XI.

L'hereu significava la reducció dels conflictes inherents a la diferenciació social i la colonització (situació desigual de fadrísters en relació a haver explotar terres marginals amb adeutament condicional la majoria de les vegades) al sí del "parentiu instituit": la família pairal. Per una part la colonització (encoratjada per les necessitats d'una renda més o menys fiscal de la noblesa i l'Església principalment) requeria l'alliberament de famílies nuclears i neolocals (trencant així les integracions patrilineals o agnàtiques anteriors). Per l'altra calia controlar políticament la conflictivitat relativa a la diferenciació social aparellada a aquest alliberament. Si fer-ho a nivell imperial suposava un cost excessiu per a l'organització política -més aviat fragmentada- de l'època, quedava la solució d'encarregar-se'n els mateixos "parents" que, d'aquesta manera, en acceptar el seu paper polític, es convertien en "parents" i "autoritats" alhora.

Cal dir, evidentment, que la institució d'hereu no es va implantar premeditadament. En principi els nous establiments alodials es fragmentaren amb l'heretament i eren incorporats en gran part a dominis alodials més grans, iniciant-se així un procés d'assimilació jurisdiccional de propietats més discretes però franques. La institució d'hereu va frenar aquest procés i va permetre l'existència d'uns drets de propietat, i de quasi-propietat per altra part, que com a drets privats no es confondrien amb els drets públics de forma típicament feudal. D'aquí

que, a Catalunya, la remença, tal com ho ha mostrat Eva Serra (27), no fos només una lluita anti-senyorívola pel que respecte a càrregues jurisdiccionals i de les anomenades "extra-econòmiques", sinó també molt significativament contra el dret de renda.

En contrast, la noblesa practicava l'equogenitura. I es pot dir que si l'unigenitura formava part de l'ordre social del poble català en independitzar-se del domini franc, l'equogenitura constituïa la forma de parentiu del govern comtal en la mateixa època. La primogenitura noble tenia evidentment, com després la burgesa, alguns matisos naturals: en transmetre un càrrec o un negoci és normal una prelació pel fill més gran ja que té una major familiarització pel càrrec en qüestió. Així l'hereu del Pilós rebé el comtat de Barcelona. Per altra part si la unigenitura separa la gestió dels nous patrimonis formats, l'equogenitura dóna moltes vegades lloc a pràctiques de cogestió. En el cas comtal fou de cogovern, tal com exposa Salrach al final del seu llibre, encara que, després, se seccionaren els dominis. Lewis creu que l'equogenitura comtal té relació amb la fallida d'un Principat a Catalunya fins que s'hi arribés per l'hegemonia d'una casa comtal, sobre les altres.

La població, durant el domini franc, es mantingué en part, i per tant les repoblacions foren més transformacions de distribucions prèvies que no pas repoblacions autèntiques (28). Les tesis de Bonnassié apunten cap a una simple emigració a zones en part ja poblades. És a dir, que no existiren empreses conscients de repoblació dirigides des del començament pels comtes o pels senyors eclesiàstics. O sigui que, en certa manera, molts dels pagesos d'aquestes zones de repoblació es pot dir que passaren de propietaris eventuais a arrendataris o parciers de tipus feudal.

Segons Lewis (29), en la societat catalana entre el 778 i el 828 s'ha de destacar l'aprisio com a fórmula bàsica del nou sistema de tinença de terres. La societat pre-carolingia només coneixia els alodis i els precaris (utilització d'un domini alodial segons determinades prescripcions i pactes eventuais). L'a-

prisió, doncs, que s'ha lligat amb la reconquesta, apareix com una nova fórmula. Però aquí cal fer una observació; segons les investigacions de Salrach i Bonnassié l'aprisió no es va fer tant en terres ermes com en terres ja ocupades prèviament. És a dir que, en contra de la historiografia tradicional, cal dir dues coses: 1) terres que compten sempre com a ermes en las apriacions i altres establiments, podien estar ja prèviament colonitzades; i 2) els primers colonitzadors es mogueren espontàniament i no de forma dirigida per les autoritats nobles i eclesiàstiques. O sigui que succeí quelcom similar a l'apropiació de terres que es dona en l'actualitat en diferents indrets del tercer món: l'apropiació jurídica-política segueix a la colonització productiva, i no al revés. Si en l'actualitat això representa que els primers pagesos són foragitats per negociants de grans plantacions, abans això significava que la imposició política tractaria d'establir una renda més o menys difosa sobre la colonització prèvia de la terra. És a dir, que la "reconquesta" no va només repoblar, sinó que la població va ser reconquerida de bell nou i sota un règim de prestacions.

Els senyors que obtingueren nous dominis alodials foren hispani i altres nobles i eclesiàstics que recolzaren la dominació carolingia. Riu considera els hispans com a part de la població indígena que romangueren "passaren i traspassaren els Pirineus retornant, protegits i privilegiats, a recuperar terres del fisc sense amo. Les relacions internes entre els dos grups indígenes gairebé les desconeixem encara, si bé sembla que no deixà d'haver-hi certa tibantor".

Archibald Lewis dóna una aproximació precisament a aquesta situació (30). De fet, l'aprisió apareix en principi per a afavorir els hispani. L'any 812 els pagesos locals varen disputar amb considerable força els drets que pretenien els hispans (31). Això va motivar que 42 hispans s'adrecessin a Carlemany, demanant-li ajuda. Com a resultat d'aquesta gestió, Lluís el Pietós va regular tres anys més tard l'estatut de les apriacions, de tal manera que aquestes es feren assequibles a pagesos autòctons (de fet pagenses s'aplica a aquesta situació). Però evidentment aquesta concessió deferencial no va tenir èxit.

Per altra part, la societat s'anava dicotomitant entre possessors d'aprisions que tenien un lligam militar amb l'imperi i possessors d'antics alodis d'un status més civil. Aquests últims abundaren en afeblir-se els lligams francs a Catalunya i perdre les seves representacions militars, a part de la secessió comtal. Així, Lewis destaca que entre 900 i 975 l'alodi pren força, alhora que empren una nova classe militar ja no vinculada amb les aprisions sinó amb els nous castells que proliferen, conjuntament amb l'afebliment carolingi i la preponderància comtal.

Cal destacar l'eventualitat i indeterminació de tota aquesta estructura que intentava definir-se en termes de propietat i apropiació. Així, entre els senyors d'aprisions hi havien majores i minores. Aquests últims estaven més sotmesos a la pressió dels pagenses o pagesos que colonitzaven les seves terres, i és en aquesta situació en la que es desenvolupa un dels primers contractes de parceria propiament dita. Aquest fou el del medium plantum, que va tenir més expansió al sud de França que a Catalunya. En contrast amb la propietat alodial que posseïa un domini directe, ple de prestacions que podien ser jurisdiccionals, senyorívoles o militars, el medium plantum implicava només el partir-se el producte agrari a mitges entre el propietari alodial i el conreador.

Això suposava una relació excessivament "econòmica" per a un món que es volia feudal, en el que les relacions socials de producció devien basar-se en un control considerable del treball privat, que aleshores era la principal forma de treball.

Això indica el que referim, citant Hilton, com "explotabilitat declinable de la pagesia" en relació a la distància que hi ha entre el treball privat, les decisions econòmiques dels pagesos i el control jurisdiccional o directe, que a més es troba moltes vegades disputat per diferents poders.

L'oposició "indígena" al domini franc estava representada per possessors de dominis alodials pre-carolingis i per pagesos sotmesos a l'aprisió. Probablement fou l'aliança d'ambdós sec -

tors la protagonista de la revolta de 826-827. L'aprisió fou persistent entre 828-900 encara que no amb la preponderància inicial. Aquesta persistència i la seva transformació en establiments generalitzats de terres que es perllongarien per un espai força dilatat de temps durant la independització comtal, es degué a l'aliança entre l'Església i els comtes, que reprenien amb algunes modificacions el sistema franc d'aprisió. Així Lewis recalca com l'Església dels anys 900, en contrast amb l'anterior, forma part del sistema d'influències familiars de cara al govern secular, i com la centralització carolíngia és substituïda per una centralització eclesiàstica més controlable per les cases comtals.

Durant els segles IX i X, Bonnassié assenyala que l'Església va anar adquirint força dominis territorials com a conseqüència de les sentències favorables que rebia dels tribunals, i que li permetien apropiarse de terres que havien estat ja colonitzades anteriorment per pagesos. El segle XI va presentar força violències contra l'Església degut a aquest corrent d'apropiació (32).

Aquest procés de senyorialització s'ha de relacionar amb el probabilitíssim endeutament de la pagesia d'aquests llocs envers dels seus nous senyors eclesiàstics o laics (33). Aquest endeutament fou essencial, com ho veurem més endavant, per a definir l'estructura política agrària de l'època. I és a partir de l'endeutament (per artigar, per les males collites, per consumir llavors, etc.) -més que en "l'alienació religiosa", ideològica- lligat a la capacitat de centralització financiera de l'Església que s'ha d'explicar l'aparent facilitat amb què aquesta s'apropiava tant d'antics dominis alodials com d'establiments que en principi pertanyien a altres alodis. Riu (34) destaca, per altra banda, com els nuclis parroquials més lligats a interessos locals s'havien oposat de vegades a la senyorialització eclesiàstica.

A part, l'església posseïa, i també la noblesa, extensions considerables, posteriorment dominicatures (35), on encara el segle IX, treballaven força esclaus (servi o mancipia) com a jor-

nalers sense jornal. Bonnassié assenyala que molts d'ells es convertiren en "mossos" de futures propietats més reduïdes, o bé en criats domèstics exclusivament.

Lewis opina que cap al 900 l'Església ja estava absorbida per les famílies nobles i que, per tant, el seu domini directe era compartit per aquestes famílies. Això va cristal·litzar en una burocràcia eclesiàstica d'administració de la propietat que fou fonamentada i controlada per la noblesa.

La colonització monàstica fou molt important a Catalunya. Salrach l'atribueix sobretot a la iniciativa privada, quan aquesta, després d'un temps de "reconquesta podia consolidar dominis alodials sense excessives interferències militars". La colonització monàstica era una forma d'afermar el domini civil a través d'un autoritat força indiscutible com la de l'Església. Evidentment que aquesta iniciativa privada també es va conjuminar en diferents casos amb els interessos comtals. Allò important de la colonització monàstica, com ho assenyala Salrach, és que fou una colonització interior, una reorganització feta a costa de la mateixa població del país, amb poca o sense cap aportació estrangera. El fet que les terres a colonitzar es declarassin ermes era evidentment perquè les terres ermes es consideraven del fisc. Diferents consideracions portaven també a escollir terres realment ermes: el fet de poder obtenir un domini força ample, el de poder justificar la propietat de terres, que abans ja posseïen monestirs visigòtics, el de situar-los en zones d'accés difícil i de refugi i observatori alhora, el fet que l'apropiació d'una mica de terres ermes justificava l'aprisió de terres confrontants que podien ja estar colonitzades.

La colonització monàstica de terres ermes, sobretot a través de les cellae o parròquies en llocs de colonització fresca, on els pagesos encara estaven artigant podria tenir una altra explicació. Es tractaria de veure si la colonització monàstica en relació a la militar ocupava terres més marginals. És a dir que, com que sembla que les aprisions monàstiques varen seguir a les dels hispani, milites i noblesa en general, deurien ocupar teòricament terres més marginals ja que les aprisions mo -

nàstiques no es feien totes a mesura que anava avançant la frontera, sinó com una redistribució en un territori en el que un nou règim polític ja s'havia aferrat. Aleshores hi hauria una relació entre la colonització, la "re població" de terres al Berguedà, i la intensificació de la producció agrària i l'augment de població a la Cerdanya i en general a tota la zona pirinenca. El fet que la Cerdanya constituís el "graner de Catalunya" podia raonablement datar-se en aquesta època (36).

Crec que el creixement demogràfic del Pirineu s'ha d'interpretar com a simultani a la repoblació o colonització de la Catalunya central. No crec que un excés de població al Pirineu determinés la migració cap a les valls, sinó, al contrari, que la colonització va ampliar la demanda (evidentment que també la població), bàsicament, d'aliments per a una població que s'enfrontava no solament amb noves terres que de moment produïen poc, sinó que pel general podrien ser més dolentes. L'endeutament inicial i els intercanvis entre Pirineu, pre-Pirineu i terres baixes havien d'ésser els factors destacats de la repoblació o colonització. Una part del poder jurisdiccional i directe s'especialitzava en extreure les seves rendes d'acord amb el domini de terres colonitzades. Una altra ho féu d'acord amb el domini financer dels deutes. A Catalunya, l'Església es va decantar pel domini financer. Això s'ha de lligar amb l'estructura centralitzada de l'Església, el seu poder hegemònic, la fluïdesa de la seva circulació interna, el seu aval monetari, etc. Així, ultra el seu domini territorial, la política de préstecs va donar una capacitat financera a l'Església que la caracteritzaria més tard com un "banc de crèdit" de l'època (37).

Ensems, l'Església s'enfrontava amb els milites que proliferaren simultàniament al remontament eclesiàstic. Aquest enfrontament va donar lloc a la promulgació de "Pau i Treva de Déu". És el voltant de l'any 1.000 quan les expansions de dominis eclesiàstics, militars i seculars entren en un fort conflicte. Aquest desenvoluparà un militarisme poderós que farà canviar la política de l'Església en el sentit d'una reacció contra el control secular.

Tradicionalment s'ha lligat l'etimologia de "Catalunya" a aquesta època de militarisme, en la qual es multipliquen els castells amb domini alodial. Aquest era otorgat normativament a canvi de serveis militars. El poder militar junt amb el domini alodial tenia una major capacitat d'explotació de la pagesia que no pas els propietaris alodials civils, que només es veien emparats per jurisdiccions més altes.

La independització de la Catalunya comtal s'explica bàsicament per la contradicció franca d'haver de reforçar el poder dels seus comites ("enviats" com a destacament fronterer en principi) per tal de defensar les seves fronteres i el fet que aquest poder podia girar-se contra l'imperi.

En la crisi final de la dominació franca es desenvolupen tres corrents: la privatització patrimonial de la delegació comtal, és a dir el canvi que efectua el Pilós, en repartir entre els seus germans el càrrec que li delegaven els francs; el moviment migratori cap a les terres del centre de Catalunya, que també va tenir lloc entorn a l'any 870; i l'augment demogràfic en les terres altes en connexió amb aquest fet (Alt Urgell, Cerdanya, Conflent i Alt Berguedà) (38).

És aquesta repoblació que té lloc en la crisi final de la dominació carolíngia la que planteja una estructura política agrària nova i que ja no es relaciona amb les aprisions segons l'estil franc. Salrach (39) emfatitza el caràcter "indígena" pre-carolingi i pre-romà d'aquest repoblament. Concretament diu, per al Berguedà: "l'antic poble dels bergistans, romanitzat més o menys superficialment -malgrat els vestigis ceràmics- en essència hauria reviscut bona part de la seva personalitat, és a dir, de l'organització política social i econòmica que l'havia fet hostil als romans". També minimitza l'impacte àrab en aquest sentit: "els habitants de les muntanyes berguedanes menaren una vida més aviat independent, sols limitada potser pel pagament d'alguns tributs a les autoritats àrabs del pla i tal volta alterada per incursions musulmanes relacionades amb l'actitud independentista de la Cerdanya....." Salrach inclús especula com he dit abans sobre una "estructura de la propietat de

caràcter col·lectivista o comunal, i una organització social de tipus gentilici o tribal". Tot això sembla força evident per el cas d'Andorra (40). Golobardes relaciona aquests trets primitius a Andorra amb la tendència alodial que assenyala Brutails, en el sentit que la manca de dominis jurisdiccionals directes va suposar per a Andorra la formació primerenca de propietats alodials lliures. Ara bé, això no s'adiu amb una influència pre-romana que justament no hauria emfatitzat la transmissió de la propietat privada a nivell de famílies nuclears o compostes. L'evolució andorrana potser s'hauria de relacionar més que amb vivències pre-romanes i romanes amb l'eficiència d'un domini jurisdiccional extens i relativament centralitzat a mans dels comtes de Foix imposant-se sobre els bisbes d'Urgell.

Insisteixo sobre el fet que l'alliberament de famílies nuclears neolocals està en contradicció amb l'estabilitat d'un règim patrilineal on les noves llars formades s'han de subjectar a l'autoritat dels caps patrilineals. Només un domini que estigui per sobre dels caps patrilineals i que els desestabilitzi pot aconseguir l'alliberament de famílies nuclears i neolocals dels seus caps patrilineals o agnaticis i lligar-los fiscalment (individualitzant simultàniament la propietat o usdefruit) a aquest domini que d'aquesta manera es presenta com a més "públic". Els intercanvis comercials es desenvoluparen com a conseqüència de les redistribucions de població i del seu creixement, així com de l'especialització de diferents zones de productivitat disparella. A més, el règim alodial de força propietats i la rapidesa en que generaren sub-establiments de terres crearen la possibilitat d'invertir rendes no solament en ocupacions rurals subsidiàries sinó en explotacions agràries, en vistes al comerç, i al comerç per ell mateix. Lewis (41) assenyala la precocitat (42) d'aquest desenvolupament comercial a Catalunya que va estimular ben aviat el diner (43). La diferenciació social a l'entorn de l'heretament contribuïa també a què aquest diner fos invertit en els mateixos pagesos (44). Així és com comunitats religioses i nobles s'interessaren en el control financer de la pagesia mitjançant préstecs, o sigui deutes.

La demanda de diner (45) va enfortir la institució d'hereu, em sembla, de la següent manera: en principi, els establiments fets en terres marginals (en quant a que el cost d'explotació era major perquè s'havien d'artigar i perquè tampoc tenien massa bestiar en un principi; i també per l'aïllament i dificultats del terreny en relació per exemple a les terres de la Cerdanya), es dedicaren essencialment, i encare perduren en la Catalunya interior, al conreu de cereals de secà. Essent ja baixa la renda que es podia obtenir en aquestes terres degut als costos, la seva subdivisió hauria minvat considerablement les parts del producte que cada família en derivava en forma de renda. Especialment en monetitzar-se ben aviat les rendes (és a dir que independentment de com es paguessin es mesuraven pel seu valor en canvi o capacitat de convertir-se en diner que financiaría noves explotacions), es féu necessari incrementar per unitat de producció un excedent equivalent a un percentatge de producte comercialitzable (o bé directament, o bé perquè aquest producte seria comprat per pagesos endeutats als quals llurs senyors haurien deixat diners). Perquè això fos possible sense arribar a extrems de "comercialització forçada" (46) o de transformació de renda del consum privat ja existent, es féu necessari mantenir una relació entre famílies/peces de terra que permetés una fluïdesa rendista sense una pressió política excessiva i que, per altra banda, tampoc era aconsellable ja que calia afavorir en part el paper polític dels hereus de patrimonis de domini útil o directe. Només quan la productivitat agrària va augmentar en aquestes mateixes terres, durant la Baixa Edat Mitjana, varen proliferar sub-establiments amb hereus inclosos. Encara que per aquesta època la institució de l'hereu estaria canviant de significat.

Vull dir que, si per una part la institució d'hereu presenta un vessant més aviat polític (el control de la diferenciació social i l'alliberament de famílies nuclears neolocals), per l'altra en té un d'econòmic, compatible i útil a l'anterior i a tot el sistema social: es tracta de què, per a obtenir una renda mínima, no només de cara a l'explotació senyorívola, sinó tenint en compte que aquesta incloïa financiació del procés de colonització (deute), l'extensió conreable (en secà) si es frag-

mentés l'heretament, cada una de les unitats resultans proporcionaria menys renda en total (sumant les prestacions de cada família) que una sola família si la proporció consum familiar-extensió agrícola es mantingués per sobre de la "comercialització forçada". Per tant la utilitat de la institució d'hereu no era només de cara al control polític de la diferenciació social (sense la necessitat de la intervenció continuada del poder jurisdiccional), sinó també de cara a la formació d'una renda senyorívola amb capacitat financera considerable. Reduint la densitat demogràfica de l'extensió agrària, s'aconseguia una major part del producte en forma de renda senyorívola alhora que s'ampliava la colonització amb famílies subjectes al deute.

D'acord amb Salrach i Bonnassié em sembla que la Catalunya dels segles IX i X no presenta una estructura agrària feudal típica: hi han molts alodis, autoritats públiques per sobre de la política local (fet conjuminat amb la institució d'hereu), drets fiscals de caràcter exclusivament privat, i una monetització formal o real considerable relacionada més que amb externalitats de l'economia agrària, a la inversió lligada amb aquesta. La feudalització arribaria entre el 950 i el 1.150, quan aquesta dinàmica desapareixeria i es formaria un ordre polític quelcom diferent que establiria una societat més rígida d'acord amb l'hegemonia de l'ordre militar. Aquest havia començat amenaçant l'Església amb construir castells dins o prop de dominis eclesiàstics per tal d'arrabassar rendes que en un principi estarien apropiades per l'església (47). Pel 1.050 l'Església va aconseguir de parar eventualment aquest militarisme amb la implantació de la "Pau i Treva de Déu". Aleshores el poder eclesiàstic s'estava definint decisivament per una política de rendes més extensives i menys intensives del que ho havia fet sota el domini carolingi. Fou aquesta pugna entre el domini militar i el religiós la que, segons Lewis, va perjudicar una centralització plausible del poder polític. Només la persistència de corts aglutinaria els principes cap a una consolidació política entorn del comtat de Barcelona. Els Usatges de la segona meitat del XI testimonien aquesta tendència.

Cal destacar l'estabilitat agrària política desencadenada en arrelar la institució d'hereu, car malgrat debilitats del

poder polític central pogué sostenir-se degut a la mateixa estabilitat auto-reguladora per la pròpia institució d'hereu que dominava a nivell de relacions de parentiu la diferenciació social agrària. Cal remarcar que la institució política per excel·lència, la de transmetre la propietat, fou la més estable i per això les crisis super-estructurals no foren sempre suficients per a desencadenar revoltes a nivell local.

Hi ha un altre plantejament respecte a la institució d'hereu, el qual té relació amb unes observacions de Hilton (48). Aquest assenyala dins l'ordre feudal la distància considerable que hi ha entre el poder polític i el procés productiu. I relaciona aquesta distància amb les possibilitats d'acumulació i d'enfrontament de la pagesia amb el règim polític. La institució d'hereu té un doble joc respecte a aquesta qüestió: per una part, l'hereu assegura el procés de diferenciació social, sense l'actuació d'altres delegats, i en aquest sentit té una funció d'autonomia consentida o de delegació espontània; però, per altra part, el poder polític dels hereus pot esdevenir una amenaça per a la superestructura política. En aquest sentit Hilton parla d'"explotabilitat declinant dels pagesos". Evidentment, la politització d'una capa social redueix l'explotabilitat política d'aquesta encara que pot augmentar la de les més inferiors.

A part de la diferenciació social, l'hereu assegura la politització -internalització de l'ordre polític general- del nivell "empresarial", i d'aquesta manera reforça la seva explotació. Posat d'altra manera, es podria dir que la institució d'hereu presentava com una subpolitització de l'estructura política general i central per tal de controlar a favor d'aquesta el procés empresarial que li era allunyat. Un procés similar al de la formació de cacics delegats, o encarregats de confiança, on els propietaris són absentistes.

Per altra part la politització del nivell empresarial agrari en mans de l'hereu és compatible amb algunes interpretacions funcionals d'aquesta institució. Així, per exemple, la que afirma que es produiran estalvis en el cost laboral de l'explotació

agrària en utilitzar els no hereus com a mà d'obra "familiar - ment explotable". Però aquesta possibilitat que pot ser certa, per exemple actualment, ho era menys en els orígens de la institució d'hereu. Llavors, justament, els no hereus abandonaven les terres. La utilització de fadrísters com a "mà d'obra familiar" més barata només es aplicable amb l'aparició de la intensificació de capital en les explotacions agràries i el conseqüent augment del seu rendiment. Per altra part, les propietats grans serien les úniques potser que optarien per aquesta solució, encara que els fadrísters més aviat buscarien ocupacions per a les quals la seva casa pairal seria més aviat l'aval.

Finalment he d'insistir sobre el que ja deia al començament: que la institució d'hereu a l'Alta Edat Mitjana no té necessàriament el mateix significat que adquirirà més tard en el dret costumari català de l'època moderna. Convindria doncs, estudiar aquests canvis sense deixar-se portar per una interpretació multiseccular de la institució d'hereu.

NOTES

- (1) Agraeixo els comentaris de Verena Martínez Alier, Toni Segura, Àngels Solà, Ramón Garrabou, Miquel Izard i Jesús Contreras a una primera versió d'aquest article.
- (2) Així el mateix Adam Smith veié el procés apropiació-govern-propietat que s'originava en societats pastorilistes, on l'estructura política estava definida per relacions de parentiu. Vegi's Lectures on Justice, Police, Revenue and Arms delivered in the University of Glasgow, reported by a student in 1763. Oxford, 1896. També Richard Jones va manifestar encara més concretament que diferents formes de renda determinaven tipus corresponents de societat i cultura. D'aquesta manera les rendes agràries determinaven diferents tipus de famílies pageses. Encara que Jones no va explorar empíricament aquesta qüestió, va deixar una tipologia de rendes agràries que, de fet, correspon a tipus específics d'estructura social, incloent-hi la família, de la societat agrària. Vegi's An Essay on the Distribution of Wealth and on the Sources of Taxation. Part I Rent. London 1831.
- (3) Systems of Consanguinity and Affinity of the Human Family. Smithsonian Contributions to Knowledge. Washington, 1871.

- (4) "On the Typology of Economic Systems" The Social Sciences: problems and orientations. Paris, 1968.
- (5) Des de l'Antropologia marxista francesa que emfatitzava la importància política i econòmica de les relacions de parentiu, però només en societats primitives, fins a la represa anglesa per exemple en l'últim volum de l'A.S.A. sobre la diferenciació social basada en el sexe i l'edat en societats primitives. Potser només alguns antropòlegs, com J. Goody, i alguns historiadors, com Kiernan, han escapat ocasionalment a aquest tractament del parentiu polititzat en societats primitives i despolititzat en les capitalistes.
- (6) Vegi's Ghurye, Family and Kin in Indo-European Culture. Oxford, 1955. Pel's orígens d'aquesta terminologia.
- (7) Vegi's Josep Mª Salrach, El procés de formació nacional de Catalunya. Barcelona 1978. Manuel Riu "Hipòtesi entorn dels orígens del feudalisme a Catalunya", Societat Catalana d'Estudis Històrics Desembre, 1970. Riu destaca el caràcter endògam i forçat autònom de les valls pirinenques en iniciar-se el domini carolingi, caràcter que es perllongaria fins a la Baixa Edat Mitjana. Riu emfatitza també la continuïtat de l'element "indígena": en produint-se la crisi del trànsit del món antic al medieval el que perduraria degué ésser la base indígena, alliberada d'un vernís civilitzador superficial. L'home hagué de cercar en els parents (la família o la tribu) la solidaritat que li prometia fer front a una època de desconcert, i això contribuirà a mantenir la personalitat de les valls".
- (8) Aquestes famílies patrilineals esteses (com després els grups agnàtics) impliquen un ordre social en el que no hi ha més superestructures, cosa que no succeix de cap manera amb qualsevol tipus de família medieval. Vegi's Anderson, R.T. "Changing Kinship in Europe", Kroeber Anthropological Society Papers, nº 28, 1963.
- (9) Prefereixo anomenar família pairal la troncal, o system family o famille souche, en parlar de Catalunya.
- (10) Salrach op. cit., i Bonnassié, P. La Catalogne du milieu du X à la fin du XI siècle. Croissance et mutations d'une société. Toulouse, 1975.
- (11) Vegi's Bullough, D.A., "Early Medieval Social Groupings: The Terminology of Kinship" Past and Present, nº 45, 1969.
- (12) Bullough, op. cit. p. 5-7.
- (13) Cf. Bullough, op. cit.
- (14) Cal remarcar el significat d'aliança política del parentiu per afinitat quan es parla de família política o "en dret" en el cas anglosaxó.
- (15) H. Maine, Ancient Law. London, 1861, p. 135....., 214....

- (16) Una cosa és el continuïsmes i l'altra, que ja he assenyalat, és l'articulació de la superestructura amb poders polítics locals que Salrach destaca acuradament en el cas got, sarraí i carolingi. Vegi's J.M^e. Salrach, "Repoblament i Colonització agrària a L'Alta Edat Mitjana" a Es - tructura social i econòmica del camp català. Barcelona, 1978. Però en la mateixa obra també destaca amb confusió amb articulació, la persistència d'estructures de "caràcter gentilici i tribal". A més manté la paradoxa que un mateix sistema social (p. 19) emparava la formació de petites propietats privades familiars alhora que conservava una organització política de "caràcter gentilici i tribal" durant l'època romana i visigoda. Repeteixo que un ordre social patrilineal estes corresponent al sistema pre-romà és justament incompatible amb el mínim de centralització i mediatització que empara la formació de propietats privades. I, a més, això canvia totalment el significat de les famílies, en entrar-hi la qüestió de l'heretament de la propietat privada.
- (17) Vegi's King, P.D. Law and Society in the Visigothic Kingdom, Cambridge, 1971.
- (18) Id. p. 160.
- (19) Sobre això resulten interessants algunes formulacions de Tona, A. El factor riquesa en els orígens de Catalunya. Barcelona, 1971.
- (20) "Dels orígens a l'estructura agrària del món romà" a Es - tructura Social i Econòmica del Camp Català. Barcelona 1978.
- (21) Vegi's Salrach, op. cit. i Manuel Riu "Hipòtesi..." p. 5.
- (22) Riu, "Hipòtesi..." Salrach "Repoblament..." op. cit.
- (23) Ruiz Domènec. "Las estructuras familiares catalanas en la Alta Edad Media" Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad, 1975 nº XVI.
- (24) Salrach, op. cit.
- (26) Jack Goody observa, generalitzant, que s'ha de relacionar encara que no diu exactament com, la impartibilitat de l'heretament als interes dels senyors jurisdiccionals o directes. "Inheritance, property and women: some comparative considerations", a Family and Inheritance. Cambridge, 1976, pp. 17, 26-27.
- (25) Confronti's l'obra d'Abadal amb la d'Archibald Lewis.
- (27) Eva Serra, La Societat Rural Catalana del segle XVII. Sentmenat. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona, 1978.
- (28) Vegi's Salrach i Bonnassié, op. cit.
- (29) Archibald Lewis, The Development of Southern French and Catalan Society. Texas, 1965.

- (30) Vegi's Manuel Riu, "Hipòtesi...." p. 2 i A. Lewis, op.cit.
- (31) A partir d'aquí la informació prové essencialment de l'obra de Lewis ja citada.
- (32) Vegi's també M. Riu "Una Hipòtesi...." p. 15. on destaca la feudalització militar dels anys 1.050, i a continuació discuteix l'interés de comunitats monàstiques i canongies per posseir també castellanies. Per això, Riu assenyalava que la senyorivoltzació palesa dels dominis eclesiàstics té lloc en el segle XIII. Vegi's "La feudalització del camp català" op. cit.
- (33) Les rendes baixes o tasques dels segles X i XI s'haurien de relacionar amb el que Salrach ("Repoblament i Colonització", op. cit. p. 26) anomena desgast del petit alou. Salrach i Riu han posat en evidència la pobresa del mas de l'Alta Edat Mitjana i la proliferació de pobres. Pierre Vilar, per altra part, recordant els estudis de Lenin i Meuvret, ens recorda que les necessitats monetàries no afecten les capes superiors de la pagesia com afecten les més baixes, que es posen en dificultats periòdiques per l'usura i el preu de les llavors. "Reflexions sobre la noció de "Economia Campesina" a La Economia Agrària en La Historia de España. Madrid, Alfabeta, 1978.
- (34) "Hipòtesi....."op. cit. i "La feudalització....."
- (35) Vegi's Riu. ibid.
- (36) Vegi's Salvador Galcerán La indústria i el Comerç a Cerdanya. Barcelona 1978, p. 58.
- (37) Vegi's I. Terradas, "De l'economia i el medi", a Ignasi Feliu, El Monastir de Santa Maria de Serrateix. Granollers, 1977.
- (38) Vegi's Salrach, "La formació....." p. 107 i següents.
- (39) Id. p. 122 i següents.
- (40) Vegi's Miquel Golobardes Els remences dins el quadre de la pagesia catalana fins el segle XV. Palau de Perelada. 1973.
- (41) Cf. Lewis, op. cit. p. 339 i XI-XV.
- (42) Vegi's sobretot el cas estudiat per Pierre Bonnassié "Une famille de la campagne barcelonaise et les activités économiques aux alentours de l'an mil". Annales du Midi, nº 76. Toulouse, 1964. Vegi's també les pagines 76-88 de Ruiz Domènec, "El Origen del Capital Comercial en Barcelona" Miscelánea Barcinonensis, n.d.
- (43) El fet que, com assenyalava Riu ("La feudalització...." op. cit.), fins el segle XII hi hagués poc diner al camp -en-

cara que Salrach diu que al segle X els pagaments en moneda avancen ("Repoblament....." op. cit.)- no implica pas que l'endeutament en numerari no existís, es comptés com es comptés. Es a dir que la producció pel deute seria un equivalent a la producció pel canvi i explicaria l'acumulació feudal, usurària.

- (44) "Quan discutim sistemes d'heretament no hem d'oblidar que una de les seves funcions en algunes societats de pagesos més o menys possessors d'un domini útil (peasant and petty tenurial societies) era precisament la de perpetuar a través de generacions l'interés de propietaris i prestamistes sobre els deutes dels pagesos" E.P. Thompson, "The grid of inheritance: a comment", a Family and Inheritance. Ed. Goody, Thirsk i Thompson. Cambridge, 1976, p. 331. V.G. Kiernan diu sense cap retòrica que "El deute, l'anvers del domini i de la propietat, ha estat un dels grans poders de la Història" "Private Property in History" a Family... citat suara.
- (45) Encara que s'ha emfatitzat la inversió de cara a la compra de mercaderies, esclaus, etc., em sembla que es deuria tractar essencialment de diner per a avançar a artigaires i conreadors en dificultats que d'aquesta manera quedaven endeutats, afavorint la seva explotació.
- (46) Vegi's Kula, op. cit. p. 140. De totes maneres Bonnassié assenyala que a finals del segle X i durant el segle XI s'insinua un agreujament de la pagesia subjecta a censos, que s'incrementa d'un quart a la meitat de la collita en terres més productives.
- (47) Vegi's Lewis, op. cit., p. 137
- (48) Hilton, R. "A crisis of Feudalism" Past and Present, nº 180, 1978.